

**В СЪСТОЯНИЕ НА ОТЧАЯНИЕ:
ДЕМОКРАЦИЯТА ПРЕЗ ПОГЛЕДА НА ВЪЗПИТАНИЦИТЕ НА
БЪЛГАРСКОТО УЧИЛИЩЕ ЗА ПОЛИТИКА**

*Никога не се съмнявай, че малка група от мислещи и
посветени хора може да промени света. Защото това
е всичко, което някога го е променяло.*

Маргарет Мийд

Увод

Съвременното българско общество се намира в особена и сложна ситуация, резултат от рекордно високите нива на институционално недоверие и от усещането за криза сред всички социални слоеве. Широко разпространено е разбирането, че демокрацията и нейните ценности са в системна криза, обусловена от съществуващи *дълбоки зависимости* (не само финансови) и *пълна липса на прозрачност* във всички обществени сфери.

Усещането за криза и безверие се усилва от възприятията за *липса на граждански контрол* и за тежка ерозия на *морално-етичните принципи*, които са основа за функционирането на демократичната система. Масово се налага разбирането, че живеем във *фасадна демокрация*, която на хартия притежава всички атрибути и механизми на либералната демокрация, но на практика те не функционират според предназначението си, тъй като са *овладени от непрозрачни лични (но и не само) интереси*. Това схващане е в основата на промяната на стратегиите на хората от реално към *имитативно* гражданско поведение. Ефектът от “имитирането” на това да си гражданин, вместо реално да функционираш като такъв, е в намалените възможности за контрол върху институциите и изключва следването на морални норми, съвместими с реалната либерална демокрация. Създава се порочен кръг, в който зависимостите обуславят липсата на публичен контрол. Той, от своя страна, създава благоприятна среда за поведение, несъвместимо с морално-етичните ценности, тоест, до пълна ерозия на фундаментите на демократичната система на управление. Това *аморално поведение* на свой ред поражда нови обществени и частни зависимости. В тази класическа ситуация тип

„Параграф 22” всяка брѐнка от описания затворен кръг е зависима от останалите, което се проявява на системно ниво.

Именно в този омагьосан кръг от проблеми пропада българската демокрация, гласи основното заключение в анализ, направен от млади граждански и политически лидери – випускници на Българското училище за политика (БУП) „Димитър Паница”. Това първо по рода си изследване проучва нагласите на лидерската група, от която се очаква да предизвика и да извърши промяна. В него за първи път се анализира и ролята на лидерството като фактор за стимулиране на промяна у нас.

Централна тема на анализа е общественото лидерство и неговите нагласи спрямо състоянието на демокрацията в страната, както и конкретните предложения и мерки, посочени от лидерската група за разкъсването на порочния кръг от зависимости, липсата на контрол и ерозията на морала.

Методологична рамка

Настоящият анализ и препоръки се основават на резултатите от пилотното изследване на нагласите към състоянието на демокрацията в България, проведено сред 204 випускници на Българското училище за политика „Димитър Паница“, обучени в периода 2002 – 2017 г. То е фокусирано върху *четирима ключови играчи*, а именно: институции, политически партии, граждански сектор (НПО) и медии. В анализа е заложен и пети елемент под формата на отворени въпроси, които изследват личното мнение на участниците. Подобен подход се използва за първи път у нас, като идеята е да се хвърли светлина върху реалните действия и активност – извън оценките, които анкетираните дават. Спонтанните отговори на отворените въпроси са в следните раздели:

- Защо промяната не се случва?
- Ако общността, състояща се от хора като Вас, не е достатъчно голяма, бихте ли направили нещо, за да я увеличите, и какво?
- Как могат да се преодолеят зависимостите и порочните практики във всички сфери?
- Какво бихте направили Вие лично за преодоляване на зависимостите?
- Коя според Вас е „най-важната промяна, от която се нуждае обществото ни“?

Цели на изследването:

- Да установи до каква степен всеки от посочените играчи се възприема като демократичен.

- Да погледне на демократичната система и нейните дефицити през личното мнение на членовете на лидерската група.

Допитването съдържа 192 въпроса от отворен и затворен тип. Използва се петстепенна скала (от 1 до 5).

Структура на респондентите:

- по пол: 52% мъже и 48% жени;
- по възраст: 34.3% са между 25 и 35 години, 44.6% – между 36 и 45 години, 17.2% – между 46 и 55 години, и едва 3,9% са над 65 години.

Въз основа на методологията е разработена матрица за изследване на четиримата ключови играчи - политически партии, неправителствен сектор, медии и институции (правила на играта). Анализът е на две нива – универсално и индивидуално. На *универсално ниво* са обхванати четири различни аспекта: състояние на средата, статус на ключовите играчи, политическа култура и лидерство. Изследването на всеки аспект дава цялостна картина за състоянието му, както и дали функционира в подкрепа на демократичното управление. И четирите аспекта са изследвани чрез различен за всяка група брой показатели. На *индивидуално ниво* всеки участник има възможността да добави свое мнение, коментар или бележка. Основните резултати от социологическото изследване са обобщени в социологически доклад-анализ. В него ясно са очертани три основни проблема пред българската демокрация: наличието на зависимости, липсата на контрол и пълна корозия на морално-етичните ценности. По всеки един от тези проблеми е изготвен самостоятелен анализ, който не само прави прочит на данните през фокуса на проблема, но изследва теоретичните основи и практики в други страни. Анализите са основа за сформирането на работни групи от завършили БУП, които са експерти по

конкретния проблем. Целта е да се дадат мнения, допълнения и препоръки, които да подпомогнат решаването на отделните въпроси. Проблемите, техните възможни решения, както и предлаганите мерки са тествани и чрез фокус група от випускници на БУП.

Състояние на демокрацията

Резултатите от изследването очертават изключително тревожна картина на дефицити и негативни тенденции в състоянието на либералната демокрация у нас днес. Възприятията и нагласите на хората, завършили Българското училище за политика, рисуват картина на *системни проблеми, криза на демократичните ценности и неспособност от страна на гражданите и политическия елити да предприемат действия в името на общи цели.*

От една страна, системните проблеми произтичат от ясното деление *ние-гражданите* срещу *те-елитът* (т.е. разделителната линия на отчуждение от процесите на вземане на решения в публичния сектор и гражданския контрол върху тях). От друга страна, системните проблеми са следствие от чувството за липса на перспектива в настоящата обществена среда, разядена от зависимости във всички сфери.

В безспорно сложния характер на идентифицираните проблеми се долавят контурите на една **порочна триада** от зависимости (лични и обществени по характер). Те, от своя страна, водят до липсата на контрол върху овластенния елит, което подкопава морално-етичните основи на обществото и стимулира аморално поведение у неговите членове. Оправданието за практикуване на подобно аморално поведение е нежеланието на хората да влязат в групата на *губещите*. Тоест, свидетели сме на рационално поведение, което оправдава следването на неморални практики. Резултатът е активно или пасивно участие в кръг от зависимости, рефлектиращо в липсата на контрол върху създателите на тези зависимости. Логиката е, че ако се следват други норми (тоест, морално-етичните правила), то индивидът или групата, която ги спазва, автоматично се превръщат в неудачници и се маргинализират.

Фигура 1. „Порочната триада“ на системните проблеми, свързани с кризата на демокрацията в България

Стремежът да се избегне на всяка цена статусът на неудачника води до разрастване на явлениято, както и до *погазване на морално-етичните норми* сред всички социални слоеве. Добрият пример е на този, който не спазва правилата, на „мутрата“, на търсеция печалба на всяка цена. Липсата на ясна морално-етична координатна система на обществено ниво е ясно видима и достига етапа, в който антисистемата се превръща в основа на обществените взаимоотношения. Изследването показва ясно и още един фактор, който прави картината на състоянието на демокрацията още по-мрачна. Той се изразява в невъзможността на различните играчи – медии, партии, НПО и институции – да си взаимодействат и сътрудничат. Този дефект проличава не само във вътрешното взаимодействие (т.е. в рамките на един играч, било медии, партии, НПО или институции), но и в сферата на междусекторното взаимодействие. Тоест,

възможностите да се работи съвместно между различни играчи на обществената сцена за постигането на по-голям ефект и промяна, са твърде ограничени. Това прави процеса на “разкъсване” на триадата от проблеми доста по-труден и по-продължителен.

Изследването показва и още една много ясна и стабилна характеристика на триадата от проблеми, влошаващи състоянието на демокрацията в България – нейната системност или свързаност. Казусът, който *порочната триада* създава, не може да се реши, ако решим само един от проблемите. По своята същност тя е жив организъм, в който трите проблема изглеждат като трите глави на ламята, тоест, те принадлежат на едно тяло. За да се справим с нея, трябва да използваме системен подход. Това означава, че унищожаването на триадата изисква холистични и радикални мерки, защото ако главите на ламята се режат една по една, на тяхно място ще изникват нови. Порочната верига трябва да се прекъсне цялостно. Мерките „на парче” биха довели единствено до модификация на типовете зависимости, до имитация на контрол, респ. до имитативен морал, но не и до качествено нова ситуация и среда за публичен живот.

Интересен факт от изследването е наличието на пълно единодушие между представителите на политическата и гражданска квота от завършили БУП относно мотивацията да се членува в политически партии. Общото мнение е, че в България тя се свързва с очакването за облаги и предимства от личен характер. Резултатите категорично сочат, че подобни настроения са трайни и силно вкоренени не само сред политически активните лидери на общественото мнение, но и сред мнозинството български граждани. Тоест, изгодата и поставянето на личното над общественото не е прерогатив на участващите в политическите процеси, а широко разпространен обществен избор. В този смисъл, мащабът на

поражението в морален аспект донякъде обяснява защо е толкова трудно да се извърши обществена промяна.

И все пак социологическите данни показват, че в част от изследваните области има повод за надежда. Най-оптимистично изглежда положението в неправителствения сектор, който се възприема като източник на надежда за стимулиране и предизвикване на позитивна промяна. Въпреки това и към него не са спестени критики: например, че работи „на парче“ – от проект на проект, че е зависим от своите донори, и т.н.¹

Картината е доста по-мрачна, когато се оценява състоянието на политическите партии и институциите. Най-тежко – до безнадеждно, е оценено състоянието на медийния сектор. Според анкетираните надеждата за промяна там е близка до нула. Задушаването на медиите като естествен обществен канал за комуникация, имащ за основна цел защитата на обществен интерес, обяснява и скептицизма на респондентите доколко е възможно да се разкъса порочният кръг от зависимости, безконтролност и упадък на морала. Пътищата, по които хората може да се достигне чрез медиите, по общо мнение са *замърсени*, което ги прави неизползваеми за стимулирането на позитивна промяна. Проблемът се утежнява от факта, че негативното влияние на медиите продължава да бъде изключително силно и то обслужва порочния кръг, превръщайки се в част от него.

Целта на анализа е да се потърсят причините за тези нагласи сред лидерската група, на която се гледа като на обществен ролеви модел, но и да се видят възможностите за решение, разбирано като разкъсване на триадата от проблеми. Други важни въпроси, които

¹ Анализ на състоянието както на НПО, така и на политическия, медийния и институционалния сектор може да намерите в социологическия доклад за състоянието на демокрацията у нас.

също търсят своя отговор, са: Как, ако лидерите са отчаяни, може да се предизвика промяна? През какви комуникационни канали тя би могла да се случи? Как да бъдат насърчени носителите на тази промяна в лицето на завършилите БУП, така че да продължат своята съпротива? Какво не достига, за да започне реален процес на прочистване на системата?

На основата на направените анализи на идентифицираните проблеми, обсъдени в работни и фокус групи, възпитаниците на Българското училище за политика изведоха няколко извода.

Основни изводи

- Свидетели сме на т.нар. *конкурентен захват*, или *овладяване на държавата* от страна на индивидуални и групови задкулисни и непрозрачни интереси и тяхното крайно деструктивно и трайно въздействие върху обществената тъкан в България.
- Налице е *фасаден контрол* върху публичните процеси и вземането на решения, което поражда безкрайна верига от финансови и нефинансови, лични и обществени зависимости.
- Налице е пълна ерозия на морално-етичния фундамент на обществото – състояние, което можем да определим още като *фасаден* (още *фалшив* и/или *имитативен*) морал. Всъщност става дума за ситуация, в която поведението тип *аморален фамилизъм*², превзема все по-голямо обществено пространство и се налага като нова обществена норма.

² Неморално поведение, при което всички социални връзки се свеждат до краткосрочни изгоди за индивида и неговото собствено семейство, като краткосрочната индивидуална облага стои над обществения интерес независимо от последиците за цялата общност. Това поведение бива оправдавено винаги с „оцеляването“ и „добруването“ на най-близките в семейството.

Омагьосаният кръг на българската демокрация или какво показват анализите

Зависимости, безконтролност, безпринципност – или за трите глави на ламята

ГЛАВА 1. Фасадната демокрация или защо системите съществуват, но не работят

Анализът на данните показва, че демокрацията и нейните ценности не функционират ефективно в България. Според випускниците на Българското училище за политика у нас са налице крайни форми на явлението³ *захват*⁴/*овладяване на държавата*⁵ и неговата местна мутация *конкурентен захват на държавата*⁶⁷ в постсоциалистическа България. Като аргументи в подкрепа на това твърдение участниците посочват наблюдавани от тях действия от страна на мощни частни вътрешни и външни интереси, които използват публичните ресурси, институции и играчи за манипулиране на политическите процеси в своя полза. В случая държавният захват е форма на *голяма корупция*, при която се преследва частна, индивидуална или групова облага.

Голямата корупция се различава от традиционната *малка корупция* (напр. административна, където подкупите се дават на хора с административна власт, за да си „затворят очите“) или от нечестното печелене на обществени поръчки. В тази форма на корупция „големите правила“, като законодателство и нормативна база се следват формално и

³ Какво представляват явленията, виж приложения 1. и 2.

⁴ Hellman, Joel S., Geraint Jones, and Daniel Kaufmann. „Seize the state, seize the day: State capture, corruption and influence in transition.“ (2000)

⁵ Hellman, Joel S. "Winners take all: the politics of partial reform in postcommunist transitions." *World politics* 50.02 (1998): 203-234

⁶ Ganev, Venelin I. *Preying on the state: The transformation of Bulgaria after 1989*. Cornell University Press, 2007

⁷ Barnes, Andrew. "Extricating the state: The move to competitive capture in post-communist Bulgaria." *Europe-Asia Studies* 59.1 (2007): 71-95

документацията е изрядна, но самото *изработване на правилата* е „овладяно“ и „платено“ от частни корпоративни интереси. На хартия всичко е законно, на практика се институционализират и узаконяват финансовата печалба и нефинансовите привилегии на малцина за сметка на останалата част от обществото. Така се елиминира евентуална конкуренция или опитите на гражданското общество да се противопостави на подобни практики. В подобна ситуация лесно се размиват границите между легитимното и нелегитимното преследване на собствени интереси, целящо максимизиране на печалбите и облагите.

Институциите и ключовите играчи – политическите партии например, се разглеждат като непрозрачни „преразпределителни“ клики и коалиции на общото благо – власт, ресурси и пари в частен интерес. Чрез своите действия обаче те подриват сериозно доверието в колективното групово действие и обезсърчават активното гражданско участие, *атомизирайки* и обезсилвайки действията на гражданското общество още в зародиш. Това от своя страна оказва ефект върху лидерството и възможните позитивни модели за подражание – те просто липсват. Възможна и вероятна причина е, че предприемането на действия срещу мощните преразпределителни коалиции се наказва и служи за назидание на останалата част от обществото. Инициаторите на подобни действия се подлагат на натиск така, че да се превърнат в неудачници както в личен така и в обществен план, а това ги дискредитира и слага кръст на бъдещето им като лидери.

Налагането на санкции от посочения вид се отразява крайно негативно на възможността за колективни действия срещу *конкурентния захват*. Хората се свиват в черупките си и дори да възникне съпротива, тя е предимно на индивидуално ниво. Колективният отпор (на обществено ниво) е вял, като гражданите са изправени пред избора или да се конфронтират, или да се откажат от пряк сблъсък с

мощните сили на не-публичните и задкулисни движещи сили (тези стратегии са познати в социалните науки като „конфронтация“ или „бягство“).

Описано по друг начин, гражданите имат три възможни избора. Единият е да „си траят“, без претенции по отношение на упражняваното от задкулиските сили силно влияние върху държавно-политическия процес, което изкривява обществената (политическа, медийна, икономическа) среда. Вторият е да станат брънка от „веригата на зависимости и влияния“. Третият вариант е да се „опълчат“ срещу тези, които управляват обществените процеси посредством зависимости. Очевидно е, че този вариант има най-тежка лична и обществена цена за тези, които я изберат. Тя може да се изрази в жертване на личното благополучие, спокойствието, сигурността и кариерното развитие.⁸

За съжаление, апатията и липсата на оптимизъм за скорошно подобряване на ситуацията, съчетани с тежката демографска и миграционна картина в последните години, ясно показват, че стратегията за *отказ от конфронтация и/или кооптация* е предпочитаната масова стратегия за индивидуален успех и/или оцеляване при *конкурентен захват на държавата*. Тоест, хората са все по-склонни да приемат ситуацията и проблема, вместо да им се противопоставят.

Любопитни са констатациите на участниците в работната група, които акцентират върху три основни фактора за влияние върху възможността за промяна на статуквото: *времето, кризите и революциите*. Тези „решения“ са познати от световната практика, но част от тях – революциите например, се определят като неприемливи за България. Но други – като

⁸ В доклада, който анализира социологическите данни от изследването, ясно се виждат описаните индивидуални съпротивителни мерки, които завършилите прилагат и използват, за да се борят с това явление.

търсенето на промяна във времето и използването на кризите като възможен стимулатор за промяна, са напълно реалистични инструменти за въздействие върху статуквото. Не бива да се забравя, че при решаването на проблемите трябва да се има предвид и техният генезис, като се отчита фактът, че наблюдаваме подобни явления не само през последните 26 години. Можем спокойно да твърдим, че *ситуацията се дължи и на наследени традиции, както от периода на Османската империя, така и от имперска Русия, комунистическото ни минало и архаичната съветска система.*

Заради продължителната липса на „модерност“ и на устойчив процес по създаване на граждани, отношенията между индивидите са много повече от типа „между хора“, отколкото „между граждани“. Именно вакуумът в сферата на гражданските отношения е сред основните причини за липса на устойчивост на демократичните ценности. Опитите да се ускори процесът на изграждане на демокрацията се спъват от присъщите му дефицити.

Респондентите правят генералния извод, че *системите, доколкото съществуват, не работят, защото не е заложено да работят и това е въпрос на политическа воля.* Затова и сме свидетели на *захват на държавата.* Другите фактори за явлението са: липсата на свързаност между различните органи и институции, в т.ч. обмен на информация (по различни причини, включително технологични) между контролиращите (а и не само) държавни институции. Следователно не само *атомизацията на обществото, но и нарочната институционална разпокъсаност и анклавност* допринасят за *фасадността* на демокрацията у нас.

ГЛАВА 2. „Фасаден контрол“ или защо гражданите са обезсилени

“Навсякъде има липса на свобода и субекти, които не мислят”

Проблемът с липсата на обществен контрол не е уникален за България, подобни явления се наблюдава и в редица други страни в преход. У нас има две основните причини (всяка със своя логика и обяснение) за това явление:

1. Липсва интерес и капацитет на гражданите и техните структури да упражняват устойчив и постоянен контрол.
2. Невъзможно е контролни или ръководни позиции да се заемат от граждани, които подкрепят борбата със статуквото.

В основата на проблема с липсата на капацитет на самите граждани и техните структури (колективно действие) да упражняват контрол върху институциите и властта, е феноменът, познат в теорията като „рационално невежество”⁹. При него разходите (време и усилия) на гражданите да разберат положителния ефект от дадено решение надвишават ползите от самото решение лично за тях. С други думи, гражданите не си правят труда да участват в подобен процес.

Да вземем за пример контролът върху комплексни механизми каквито са публичните институции и политическите партии. Тук се изискват задълбочени и специфични познания, както и продължителен мониторинг върху решенията, изпълнението им и последващите ефекти. Разходите, изразени в отделено време и усилия, надвишават ползите на индивида от

⁹Downs, Anthony. "An economic theory of political action in a democracy." *Journal of Political Economy* 65.2 (1957): 135-150

конкретните решения, тяхното изпълнение и ефекти в краткосрочен аспект. Това означава, че се изискват значителни разходи на време, задълбочени познания и воля за проследяване на ефектите от взетите решения, а индивидуалните ползи за тези, които искат да упражняват контрол, са незначителни. На практика, от индивидуална гледна точка, просто не си струва да се следи за всяка малка или минимална промяна в публичната среда, тъй като това няма непосредствен благоприятен ефект за наблюдаващия. Тоест, *липсата на внимание води до отслабване на контрола*. По този начин отсъствието на интерес от страна на гражданите се превръща във функция на „рационалното невежество“.

Липсата на интерес от страна на гражданите също е свързана с предходното наблюдение, касаещо „рационалното невежество“ на гражданите. Високата степен на кооптация, когато самите граждани стигат до позиции на управление и контрол в съществуващите мрежи и породените от това зависимости, е обусловена от феномени като „конкурентния захват на държавата“ и от индивидуалните им стратегии за успех по модела на „аморалния фамилизъм“¹⁰.

С други думи, когато социалната мобилност на гражданите – противници на статуквото, в партиите и институциите е ниска, вероятността тези граждани да се кооптират (да станат част от същите зависимости) е много висока. Това се дължи и на факта, че при трайно установени мрежи *степенът на натиск върху индивид*, който отказва да участва в тях, е *изключително висока*. Санкциите от страна на статуквото

¹⁰Аморалният фамилизъм е присъщо поведение на традиционните общества, които се провалят в прехода си към модерност. При този феномен всички социални връзки се свеждат до краткосрочни изгоди за най-тесния семеен кръг, като краткосрочната индивидуална облага стои над обществения интерес, независимо от последствията за цялата общност. Друга отличителна черта на подобно поведение е практикуването и оправданието на „двойните стандарти“ – правилата за „свои“ и чужди, които се явяват база за деградация и избуяване на корупция, трайна шуробаджанация и здрави клиентелни зависимости, както и тотално отричане на системата на меритокрация.

към неспазващия правилата на играта са изключително тежки. Загубата на благосъстояние, статус, престиж, работа и перспектива за бъдещето са само част от цената, която някои от анкетираните випускници на БУП вече са платили, опълчвайки се на модела.

По същество системата „се самозатваря“, или капсулира, за да се съхрани, като позволява само на лоялните към правилата ѝ да просперира и да заемат съответните позиции. Това обикновено става чрез протекция на лица, на които се предоставя възможност да заемат определена позиция и които в нормална среда (без протекция) не биха я заели. Като правило тези кандидати нямат квалификацията, качествата и компетентността, необходими за съответната позиция. Друг вариант е да получат позицията в разрез с правилата, като бъдат назначени на пост, който изисква избор или конкурс. И в двата случая говорим за създаването на зависимости, които в бъдеще ограничават възможността на подобни „компромисни лица“ да се противопоставят на статуквото, защото вече са се превърнали в част от него.

Вероятността граждани, които *не демонстрират лоялност* към завладените институции и движещите ги преразпределителни коалиции и „сенчести“ клики, да заемат ръководни и контролни позиции, е минимална. Това е така, защото бунтарите се открояват сравнително рано (т.е. преди да са заели поста). Крепителите на статуквото идентифицират навреме причинителите на проблеми и ги „неутрализират“, още преди да са се изкачили по кариерната стълбица. Статуквото и неговите ключови играчи имат рационалния мотив да елиминират бързо потенциалните заплахи за стабилността, благосъстоянието им, властовия им статус и потенциал. Не на последно място, липсата на контрол е обусловена и от разпокъсания характер на организираното гражданско участие, което е силно фрагментирано и недIALOGИЧНО.

Липсата на сплотено гражданско общество води до спорадично и сравнително анемично противодействие

срещу добре организирани частни интереси, които използват мощния инструментариум на институциите. Тази асиметрия е причината гражданското общество в България да постига само *частични победи*.

Гражданското действие у нас е по-скоро реактивно, което дава възможност на властовите структури само да имитират реформи (*фасадна демокрация*), запазвайки „контролния пакет“ върху стратегически важните механизми за управление и разпределение на власт и блага. Участниците в работната и фокус групата допълват, че сред основните причини за състоянието на демокрацията у нас е клиентелизмът на различни нива във всички сфери в държавата.

Все повече българи се стремят към лично благосъстояние, а когато го постигнат, се превръщат в част от статуквото.

Въпреки това данните показват, че гражданският сектор остава традиционно най-силният канал за осъществяване на контрол върху властта. Възможността за координиране и предприемане на общи действия между различни организации в сектора обаче е ограничена. Проблемът е, че взаимодействието с останалите два канала за контролиране на властта – съдебната система и медиите, е силно лимитирано до практическа невъзможност за общо действие.

ГЛАВА 3. „Фасаден морал“ или защо ценностите липсват

Анализът безспорно извежда като най-голям и базов проблема с ерозиращата ценностна система, неразривно свързан с упадъка на обществения морал и етичните норми. Възможното обяснение за това явление е свързано с осъществяването на индивидуалните стратегии за успех, пряко свързани със споменатия по-горе *аморален фамилизъм*¹¹ (Банфийлд 1967). Сред условията за изпълнение на тази стратегия са краткият живот на демократичните институции, „изкривяването“ на демократичните правила като ефект от „завладяната държава“, както и негативните ефекти на ценностно ниво вследствие от тоталитарния период на управление на страната. С други думи, *шуробаджанащината* е поразила колкото всекидневието на обикновените граждани, толкова и практиките на техните *елити*.

Ако анализираме елементите на обществената картина ще видим, че у нас опитът с институциите на либералната демокрация е сравнително кратък, започвайки с промените през 1989, т.нар. „имплозия“ на тоталитарния режим. През последвалите двадесет и пет години, които исторически погледнато са кратък период, демократичната система търпи промени и може да се разглежда по-скоро като еволюираща система. От тази гледна точка участниците в съвременните обществено-политически процеси са с малък личен опит в сравнение със зрелите демокрации. Недостигът на практически знания е още по-осезаем, когато системата се намира в „динамичен процес на изграждане“, а не е установена. Освен всичко останало, българската демокрация страда от значими дефицити, свързани с нейната „податливост“ по отношение на частно-корпоративни интереси, които според анкетиранияте „изкривяват правилата на играта“.

¹¹ Banfield, Edward C. "The moral basis of a backward society." (1967)

Ситуацията се утежнява допълнително поради сравнително малкия опит на българското общество с демократичните институции отпреди 1945 година, т.е. историческият запас от съществуващи практики и ценности на либералната демокрация не е голям. Негативен ефект върху формирането на демократични ценности оказва и тежкото наследство от типа *патримониален комунизъм*¹², съществувал в страната по време на тоталитарния режим (Китшелт, 1999). Подобно е положението и с наследения *комунален капитализъм*¹³ (Аврамов, 2007), отличаващ се с жилави кланови корени, които спъват развитието на ценностна система, базирана на меритокрацията и свободната конкуренция. Наследството на патримониалния комунизъм се идентифицира с трайните нагласи относно ролята на държавата и нейните институции в ролята на *патриарх*, който притежава абсолютната власт да преразпределя блага, възможности и „безплатни услуги“ на своите поданици. Активното гражданско начало отсъства – за сметка на „тежката ръка на държавата“, която „покровителства“ и „направлява“ всяка обществена инициатива. Тоест, обществените взаимоотношения са строго по вектора „отгоре-надолу“. Аналогично е положението и при *комуналния капитализъм*, който има трайни корени – в икономиката водещо е държавното, клановото и колективистичното начало.

Кратък поглед към възрастовото разпределение на участниците в изследването. 34,3% от респондентите са между 25 и 35 години, 44,6% – между 36 и 45 години, 17,2% – между 46 и 55 години и едва 3,9% са над 65 години. На тази основа се обособяват няколко групи по отношение на периода на формиране на ценностната система:

¹² Kitschelt, Herbert. Post-communist party systems: competition, representation, and inter-party cooperation. Cambridge University Press, 1999

¹³ Аврамов, Румен. "Комуналният капитализъм." Из българското стопанско минало 1 (2007)

- Основна група (25–35-годишни), които нямат пряк спомен от тоталитарния режим и формират своята ценностна система по време на т.нар. „преход“.
- Втора основна група със сравнително ограничен опит и спомен от тоталитарния режим, които формират своята ценностна система „на прага“ на прехода.
- Трета основна група от респонденти със сравнително ясен спомен от тоталитарната действителност.
- Малка група от респонденти, сформирали своя мироглед изцяло в рамките на тоталитарната система (сравнително малка група).

При последните две групи можем да кажем, че морално-ценностната система е сформирана трайно под влияние на средата и семейството в условията на *патримониалния комунизъм*, където тоталитарната държава е обсебила всички аспекти от живота. Съответно житейските стратегии за постигане на индивидуален и колективен успех са силно повлияни от санкциониращата вездесъща държава. За разлика от тях респондентите от първите две групи изграждат своята морално-ценностна система или след разпада на тоталитарната система, или непосредствено преди това. Техният светоглед, както и поведенческите им индивидуални и колективни стратегии, моделирани от семейната и обществената среда, са силно повлияни от т.нар. „преход“. Характерно за него е, че старите норми са подложени на силен натиск и ерозират, а новите норми все още не са изкристализирали. В тази обществено-политическа ситуация се създават „хибриди“ и/или „амалгами“ от отстъпващите норми на „стария живот“ и зараждащите се нови ценности.

Общото обаче за изследваните групи е, че всички те изпитват *когнитивен дисонанс* - сблъсъкът между

придобитите стари и нови ценности със заобикалящата ги реалност. Тъй като преходът е белязан от редица икономически, социални, културни и политически кризи, обществото е силно фрагментирано и „анклавно“, а постигането на консенсус по базови въпроси на общностното живеене – проблематично. В тази среда виреят индивидуалните житейски стратегии, сведени до оцеляването на малките обществени групи, включително семейството. Подобно възприятие дава и морално оправдание на поведението от типа *аморален фамилизъм*, където границите между добро и зло на индивидуално и колективно ниво се размиват, а неморалното поведение, мрежовото и клановото съществуване, с всичките произтичащи от него негативи, биват оправдавани в „името на семейството“, „децата“ и „родата“.

В допълнение, и четирите групи са свидетели на успешни житейски примери, на постигащи власт, пари и престиж, чрез аморални практики и реално почти липсват успешни индивидуални примери за подражание. В този случай се наблюдава и любопитен „рефлекс“ спрямо оценката за поведението на другите индивиди в обществото, когато собственото поведение е оправдано, но очакванията към поведението на другите са далеч по-сурови. С други думи, ние *„си знаем как се оправяме“* и *защо нашите действия са оправдавани, но от другите изискваме „морално“ поведение. Щом заемат властови позиции, те са длъжни да действат в интерес на общото благо, независимо от собствените ни неморални стратегии за успех.* Тъкмо този начин на мислене и поведение се потвърждава от наблюденията върху резултатите на изследването. Излиза, че проблемите, с които гражданите се сблъскват, не произтичат толкова от качеството на законите (над 1/3 – 35% мислят така), колкото от неспазването им както от гражданите (78% съгласни с тезата), така и от политиците (85% съгласни). По подразбиране политиците са „обичайните заподозрени“ за неспазването на законите, но тук изводът гласи, че и гражданите са „в купа“. Следователно,

„общественият договор“ се е превърнал в „обществени заговор“. Смишълът на последния е, че „те“ (държавата, властите, политиците, мафиотите) не спазват законите, но успяват в живота (=пари), а гражданите, които ги спазват, са „балами“ (да си припомним поговорката „Законът е врата у поле“). Явно двойният морал *оправдава нашето* аморално поведение с аргумента, че елитът така или иначе не зачита никакви обществени норми, които да гарантират работа за общото благо. Оттук идва и проблемът с иницирирането на колективно, общогрупово действие за противопоставяне на аморалното поведение - респондентите *очакват по-скоро някой друг да направи опит за промяна* (в теорията проблемът с колективното действие се нарича *обществено гратисчийство*). Очакването някой друг да промени нещата съществува, въпреки заявлението на участниците в проучването, че всъщност те са „носителите на промяната“. Разминаването се корени в убеждението на анкетираните, че ако те предприемат действия за промяна на статуквото, рискуват сериозно собственото си благополучие заради реалната заплаха от санкции, които ще предприемат стожерите на статуквото (т.е. добре изградените клиентелни и шуробаджанашки схеми за влияние, зависимост и преразпределение на ресурс).

Точно тази дилема принуждава и най-активните групи рано или късно да се откажат от борбата за промяна и да се примирят със съществуващото статукво. Показателни в това отношение са данните, според които представителите на политическата квота на завършилите БУП смятат, че членуването в политическа партия е повече за лична облага, че партиите не спазват предизборните си обещания и заявяват воля за промяна само „от избори до избори“. Принудата сама по себе си „затваря“ тези активни групи в полето на индивидуалното действие. Нещо повече, самите участници в работната и във фокус групата, в своята дискуссия стигат дотам, че решително подкрепят идеята за нуждата от страх за въвеждане на ред. Тази позиция е парадоксална – от една страна, те отхвърлят идеята за

„твърда ръка”, но от друга, силно подкрепят санкции от широк порядък. Особено интересно е заключението, че освен двойните стандарти и общественото лицемерие, основен проблем при ерозията или абсолютната липса на морал е наличието на „безбожие”, като под него се разбира липсата на страх от Бог, закон или каквато и да е друга санкционираща сила. Това е друго описание на абсолютната и повсеместна безнаказаност, която съсипва индивида и обществото поради „липсата на смисъл, чувството за непринадлежност към общност или нещо по-голямо, липсата на хоризонти за развитие и живеенето тук и сега, без всякаква мисъл за утре”. Безнаказаността от своя страна води до *свиване на социалните контакти до степен на пълна атомизация на индивида, изразяваща се в разрушаването на причинно-следствените връзки в обществото и на усещането у отделния индивид, че е част от нещо по-голямо.*

Обяснителна рамка или защо възпитаниците на БУП имат такива нагласи

Резултатите от изследването показват, че в мнозинството си възпитаниците на БУП се чувстват *изолирани, атомизирани, безсилни и песимистично настроени относно перспективите на демокрацията у нас* – цели 48% от тях не вярват, че демократичният модел гарантира по-добро бъдеще на страната.

Тези числа повдигат редица сериозни въпроси и на първо място – защо лидерите на общественото мнение в лицето на завършилите БУП и едни от най-активните граждани са докарани до подобно състояние на отчаяние?

Част от отговорите на този въпроси намираме в ясно очертаната *триада от проблеми*. Демократичната система на страната, заключена между зависимостите в обществото, липсата на граждански контрол и деградацията на личния и обществения морал, е източник на песимизъм. Както беше неколнократно посочено, участниците в изследването са сериозно засегнати от всички аспекти на описаните по-горе дисфункции на *фасадната демокрация, имитативния и фасаден контрол*, както и от *фасадния морал* във всичките му разновидности.

Трябва също ясно да се подчертае, че изследваната общност сама по себе си е индикативна, представителна, т.е. служи за „лакмусов тест“ на лидерството в България. Тази общност се изживява като малцинство, „заредено“ с идеите за разбиване на зависимостите и противопоставяне на статуквото, което притежава здрави ценности и морал, противоположни на масово разпространените. Тези хора се осъзнават като лидери на общественото мнение и като носители на промяната. От друга страна, те се чувстват като неразбрано малцинство, потопено в агресивна и нетолерантна среда, която категорично отхвърля всякакви опити за

посегателство върху статуквото. Тази малка група самотни радатели за промяна оказват съпротива основно на индивидуално ниво, жертвайки своето благополучие, постове и позиции. Въпреки трудностите випускниците на БУП от целия политически спектър и от гражданския сектор са част от група, която продължава да генерира съпротива, търси начини да привлича съмишленици и да намира нови пътища за предизвикване на промяна.

Следователно подкрепата под формата на материални и нематериални инвестиции за укрепване и разширяване на общността е инвестиция с голяма обществена възвръщаемост и ползи с дълготраен ефект. Оттук идва и полезността на направените изводи: констатираното силно тревожно състояние и крещящата нужда от мерки за преодоляване на масовото отчаяние и апатия сред лидерите на общественото мнение в страната, както и силната нужда от подкрепа на малкото останали „съпротивителни сили“, борещи се срещу пороците на зависимостите, безконтролността и ерозиращия личен и обществен морал.

Работата с общността на завършили БУП е изключително важна. Подкрепата не само трябва да нараства, но и да се търсят допълнителни механизми за изграждане на мрежи от участниците в обучителните програми на Училището през различни години и в различни региони. Целта е обменът на информация и чувството за разрастване и укрепване на общността да се превърнат в стимул за повече работа и промяна на статуквото.

Препоръки

Анализите и препоръките, произтичащи от изследването и направени от общността на завършилите Българското училище за политика, могат да бъдат групирани според логиката на законовите, административните, образователните и информационните предложения за промени. Тези предложения са насочени „навън” – към широката общественост, и в частност таргетират овластения да взема ключови решения политически елит.

Външни (насочени към промяна на обществената среда) мерки:

- Нужни са бързи, дълбоки, радикални и преди всичко *системни* мерки за връщане на общественото доверие в демократичната система на управление в страната.
- Тези *системни мерки трябва да бъдат приложени „в пакет”*, тъй като решения, засягащи само един или дори два елемента на *порочната триада*, биха довели до частичен резултат, но не и до качествена промяна на статуквото.
- Абсолютен *императив* е извеждането и ясното формулиране на една или няколко обединителни каузи, които да генерират енергия за общностно действие.
- Кризите на индивидуалните и обществените взаимоотношения, контролът и ценностите трябва да се разглеждат като възможности за „пробив” в съществуващото статукво, без да се накърнява фундаментът на демократичното управление. Те не бива и да създават „вакуум” заради

реалния риск той да бъде запълнен от антисистемни играчи, партии и движения, захванвани от идеите на крайния национализъм и безотговорния популизъм.

- Нужни са *действия*, които да доведат до реформа на „завладяната“ и „парцелирана“ държава и общество.
- Важно е да се подкрепя процесът на изграждане на устойчиви морални ценности в семейството, детската градина и училището.
- Наложителна е промяната в системата на образованието, която да подпомага процеса на формиране на ценности.
- Допълнително да се стимулира „създаването“ на граждани: чрез образователната система (за младото поколение) и посредством различни проекти и инициативи за хората в извънучилищна възраст.
- Да се популяризират успешите хора, споделящи изконните демократични ценности, които са преодолели ограниченията на средата.
- Да се осветляват и популяризират „добрите примери“ не само на индивидуално, но и на отборно и екипно ниво с посланието, че българите заедно също могат да постигат победи.
- Да се подкрепят добрите инициативи, практики и работа на хората, занимаващи се с политика, и такива случаи да се огласяват като добър ролеви модел с цел стимулиране и насърчаване.
- Да се стимулира обществената нетърпимост към онези, които не спазват правилата.

- Да се работи за „отпушване“ и „изчистване“ на медиите, които са основно препятствие пред обществената промяна.
- Да се търсят алтернативни канали за комуникация като социалните мрежи например, с чиято помощ каузите, подкрепяни от общността на Българското училище за политика, да достигат до възможно най-широк кръг хора.

Конкретно изражение на посочените по-горе стратегически мерки можем да търсим в следните посоки:

- Да се приеме закон за лобизма, който да осветли зависимостите на висше държавно ниво, и да се създадат адекватни законови механизми за защита на държавните служители, подаващи сигнали за корупция (т.нар. „whistle blowing“).
- Да се въведе холистичен подход за контролиране на имуществото на заетите в сферата на политиката и в администрацията, включващ реални проверки на декларациите за имуществено състояние и конфликт на интереси, мерки за тяхното изобличаване и незабавни санкции срещу собствениците на големи доходи с неясен произход.
- Да се осъществи дигитализиране, свързване и обмен на бази данни от различни държавни институции, засичане на данни при проверки, сравнителен анализ и улесняване на достъпа до данни.
- Да се осигури пълна публичност на данните, особено за имотното състояние на властимащите, и подобряване на

комуникацията между гражданите и институциите. Да се съкратят сроковете за предоставяне на информация и отговор от институциите. Обратната връзка от институциите по жалби на гражданите да се предоставя професионално.

- Да се провеждат масирани информационни кампании относно механизмите и процедурите на граждански контрол върху работата на институциите.
- Да се огласяват широко случаите, когато е понесено наказание за злоупотреба или друго правонарушение.
- Да се въведе гражданско образование още в началната степен на обучение, да се увеличи практическият компонент в развитието на уменията в детска възраст.
- Да се осигури максимална публичност на приходите на медиите и на неправителствените организации.

Що се отнася до констатациите, направени от випусниците на БУП, че се чувстват изолирани и самотни агенти на промяната с ниска способност за въздействие, следва да се набележат мерки за преодоляването на тези усещания. Важно е да се увеличи критичната маса от възпитаници на Училището, техните семейства, приятели и колеги, които да се чувстват съпричастни и да подкрепят готовността им за промяна. Теорията учи, че малките групи могат да *наложат* промяна на големите групи. Това се случва чрез натрупване, подкрепа и постоянство до постигане на „точка на пречупване“, където промяната става възможна и се приема за норма от големите групи. За да се случи това обаче, трябва да се предприемат конкретни мерки и стъпки, насочени „навътре“ към самата общност, които имат вътрешноорганизационен характер.

Вътрешни (насочени към общността) мерки

- Да се намери общият знаменател между „носителите на промяната“ и да се превърне в база за колективно действие, съвместна инициатива и „общностна спойка“, с цел преодоляване на чувството за изолация. Общият знаменател (например жертвите, понесени от всеки член на общността, независимо от профила, от ширещата се шуробаджанащина, корупция и отчаяние) ще мобилизира общността да обедини усилия и „да разтърси“ здраво системата.
- Общността да излъчи конкретни личности – емблематични за ценностите, които са дефицитни, но които всички желаят и подкрепят. Добрите примери трябва да бъдат припознати и, разбира се, популяризирани.
- Да се поддържа постоянен контакт с представителите на общността на БУП, в т.ч. даване и получаване на обратна връзка дори по най-незначителни поводи, включване в инициативи или проекти, за да се преодолее усещането за „разпокъсаност“, „работа на парче“ и отчужденост.
- Постоянно да се повишава обществената „видимост“ и разпознаваемост на хората в общността на БУП, те да се припознават като модели за успех и авторитет, увличащи „отвън“ обществени поддръжници за каузите на промяната, изповядвани от членовете на общността на завършилите Училището.
- Общността на завършилите БУП да заема публично позиция по важни обществени въпроси посредством алтернативните мрежи на комуникация, „балансирайки“ влиянието на контролираните

конвенционални медии и други канали за информация.

- Да се работи активно по географски признак със завършилите. Търсене на “хоризонтални”, базирани на региона от който са, връзки между завършилите (много от тях не се познават, тъй като са завършили през различни години). Стимулиране на действия на местно ниво, като съвместни инициативи, работа по проекти на БУП и т.н.
- Завършилите да се включват в тематичните области на работа на БУП, като например се сформират експертни групи. По този начин организацията ще разшири границите на своята компетентност, ще популяризира успешните примери на „марката“ БУП и ще насърчи членовете на общността, споделящи сходни професионални и други интереси (настоящият проект е чудесен пример), да се опознаят взаимно.
- На хората, които търсят възможности за промяна, да се осигурят допълнителни обучения и подкрепа за постигане на експертност в общността.
- Да се осигури подкрепа, която ще позволи да се увеличи броят на обучаваните в програмите на БУП.
- Като лектори в обученията и програмите на БУП да се канят разпознаваеми и припознати международни и вътрешни експерти с авторитет, които да дават не само информация, но и пример за промяна, възможности за развитие и широк професионален поглед отвъд обичайните вътрешни проблеми.

Критично важно е хората, които споделят тези ценности, да бъдат подпомагани с подходящи инструменти и инициативи. Подкрепата трябва да има системен характер и да обхваща и трите основни проблема

на *триадата*. Едновременно с това трябва да се увеличат усилията за разрастване и укрепване на общността. Откакто Българското училище по политика съществува, т.е. от 15 г. насам, то обучава ежегодно групи от 40 души, сега разпръснати из цялата страна. Очевидно това е крайно недостатъчно. Усилията трябва да се съсредоточат най-малко в две посоки: разрастване на общността и работа по места, т.е. изграждане на регионални мрежи от възпитаници на Училището, независимо кога и каква негова програма са завършили. Освен от регионален, хората трябва да се обединяват и от тематичен фокус. Тоест, випускници на организацията, които имат компетентност и опит по определени теми, да бъдат включвани в проекти и инициативи със съответната насоченост, да се търси експертното им мнение и допълнително да се подпомага процесът на изграждане на компетенции.

Заклучение

Проучването сред завършилите Българско училище за политика „Димитър Паница“ е първо по рода си сред лидерската общност на страната¹⁴. Освен че дава ясна представа за мнението на лидерската група, то оценява и състоянието на лидерството като фактор за генериране на обществена промяна. Особено висока добавена стойност има последната част на изследването, където чрез отворени въпроси се изследва готовността на лидерите да работят за промяна, поемайки риска да не получат подходяща и/или желана длъжност, да не се реализират кариерно или пък доходите им да намалееят.

Отговорите на отворените въпроси дават важна представа за състоянието и възможностите за интервенция, целяща промяна на средата, оглавена от изследваната лидерска група. От тези резултати става ясно, че огромното мнозинство от респондентите – 85%, се възприемат като „носител на промяната“. Тези хора имат самочувствието и увереността, че е по силите им да променят ситуацията, като в немалка част от случаите те вече го правят. Въпреки този окуражаващ ефект обаче не бива да се забравя тяхното усещане, че представляват сравнително малка група, която сама трудно би могла да предизвика генерална трансформация на обществото. В усещането за „изгубеност“ и „малцинственост“ се корени основната причина лидерите на обществено мнение да са в състояние на отчаяние. Фактът, че индивидуалните им битки не водят до значима обществена промяна, допълнително нагнетява тяхното усещане за самотност.

¹⁴ Групата от завършили БУП включва както представители на политическите партии в България за последните 15 години, така също лидери на граждански организации, журналисти, представители на съдебната система, бизнеса, академичната общност, т.е. на всички участници в обществения процес.

Но независимо от отчаянието и страховете отчетливо се вижда, че над половината от респондентите са готови да пожертват собственото си благополучие, за да пресекат зависимостите в изследваната среда. Впрочем, съществена част от тях вече е понесла сериозни загуби в професионалната си реализация поради ролята „агент на промяната“. Затова е логично да се предприемат конкретни мерки, насочени „навътре“ към самата общност на възпитаниците, за да се подкрепят техните усилия за промяна, да се преодолее изолацията им и да се засили усещането за общност – носител на промяната. От друга страна, необходими са и усилия за реализацията на конкретни мерки, предложени от самата общност и насочени „навън“ – към широката общественост, към политическия, административния и образователния национален елит, както и към институциите, медиите и неправителствения сектор за стимулиране на промяната в статуквото. Необходими са подкрепа за процеса на създаване на нови устойчиви демократични ценности, създаването на граждани, популяризиране на добрите примери и натиск за прекъсване на зависимостите чрез тяхното осветляване, свързване на информационните системи с цел обмен и достъп до информация. Само така, чрез противодействие и битка с деградиращите ефекти на триадата от проблеми, може да се очаква позитивен резултат. Зависимостите, липсата на контрол и упадъкът на морално-етичните норми са като ракови клетки за демократичния обществен организъм. Те се хранят една от друга и лечението изисква борба с уродливото създание, което наричаме триада и което спъва демократичното развитие на страната. Многократно доказвана историческа истина е, че в основата на големите промени стоят малки групи и затова очертаната в изследването картина не бива да е повод за отчаяние. Тя само рисува очертанятия на явлениято, с което българите трябва да се преборят. Основна част от тази битка обаче ще бъде на лидерите, защото това е тяхната роля и задача. Лидерството не е етикет, нито заявка, то е действие и

Българското училище за политика ще продължи да работи за изграждането на общност от лидери, с вярата и надеждата, че именно тази група ще промени страната към по-добро.

Приложение 1

Какво е „държавен захват“? По дефиниция този силно негативен, наблюдаван в България феномен, е упражняване на решително влияние от страна на частни интереси върху държавно-политическия процес на формиране на политики, правила и регулации, който води до силно изкривяване на обществената (политическа, медийна, икономическа) среда в полза на тези интереси и е в ущърб на интересите на останалите участници в обществения живот¹⁵.

Решително влияние в случая означава, че съответният частен интерес действително успява да си осигури фактическа, „на терен“, привилегирована в сравнение с потенциалните си конкуренти позиция, която му позволява да извлича икономически или други монополни свръхпечалби по незаслужен начин. „Незаслужен“ означава, че монополните свръхпечалби не са функция от стойност, създадена и ценена от останалите хора в обществото, а отразяват факта, че съответният частен интерес е успял да изключи чрез силата на държавната принуда своите конкуренти от надпреварата в съответната сфера на обществения живот. Това елиминиране на конкуренцията чрез държавни механизми дава възможност на съответния частен интерес да извлича монополни свръхпечалби не защото е по-добър в задоволяването на съответни човешки нужди, а защото е успял да се постави в привилегирована, защитавана от държавата, позиция. „Държавният захват“ е форма на корупция, доколкото корупцията е недобросъвестно използване на публичен ресурс с цел лична облага. Той обаче се различава от други, по-традиционни нейни форми като например административната (при която хора на държавен пост

¹⁵ <http://www.ktbfiles.com/analizi/kakvo-e-drzhaven-zahvat/>

получават подкуп, за да доставят иначе обикновени услуги или за да си затворят очите за нарушаване на правилата) или икономическата (при която фирми или граждани дават подкупи, за да печелят поръчки или да продават на държавата на завишени цени). „Държавният захват“ като форма на корупция е по-различен, доколкото в огромен брой от случаите законът формално погледнато се спазва – правилата не се нарушават, но държавният механизъм за създаване на правила е овладян от частен интерес и правилата се изработват така, че въпросният частен интерес законно да печели за сметка на останалите. Един от важните въпроси при изследване на явлението е дали това овладяване става чрез подкупи, чрез бартер на услуги, чрез подставени лица в прикрит конфликт на интереси, чрез приятелства, връзки, натиск, заплахи или по някакъв друг начин. Тук от голямо значение е да не се забравя, че границата между нелегитимното (*захват на държавата*) и легитимното преследване на собствения интерес в конкурентна надпревара с интересите на другите – например чрез открито и регламентирано лобирание за определени правила, политики и регулации, е изключително тънка, но много важна¹⁶.

¹⁶ <http://www.ktbfiles.com/analizi/kakvo-e-drzhaven-zahvat/>

Приложение 2

Какво е „конкурентен държавен захват“? Съгласно изследването на Барнс (2007) върху българския случай на „захват на държавата“, при нас се наблюдава своеобразна „мутация“ на първоначално констатирания феномен. По-конкретно, в публичния живот на страната се наблюдава „конкурентен захват на държавата“, където на практика съществуват демократични правила, избори, плурализъм, но те „се употребяват“ от различни групи, овладени от мощни частни интереси със широки клиентелни мрежи, които се борят за власт. Целта е правенето на бизнес от държавата за сметка на обикновения данъкоплатец и разчистване на собствени сметки зад кулисите. За реални реформи и дума не може да става, защото важното е имитацията да продължава, независимо от гражданския и международен натиск. Идеята е на конкурентен и ротационен принцип да се „изреждат“ едни и същи стари задкулисни играчи, което „за пред публиката“ изглежда като „парад на аватарите“.

Библиография

1. „Нагласи към състоянието на демокрацията в ключови сфери”, *Alpha Research*, септември 2016
2. Аврамов, Румен. „Комуналният капитализъм.” Из българското стопанско минало 1 (2007)
3. Banfield, Edward C. „The moral basis of a backward society.” (1967)
4. Barnes, Andrew. „Extricating the state: The move to competitive capture in post-communist Bulgaria.” *Europe-Asia Studies* 59.1 (2007): 71-95
5. Downs, Anthony. „An economic theory of political action in a democracy.” *Journal of Political Economy* 65.2 (1957): 135-150
6. Ganev, Venelin I. *Preying on the state: The transformation of Bulgaria after 1989*. Cornell University Press, 2007
7. Hellman, Joel S. „Winners take all: the politics of partial reform in postcommunist transitions.” *World politics* 50.02 (1998): 203-234
8. Hellman, Joel S., Geraint Jones, and Daniel Kaufmann. „Seize the state, seize the day: State capture, corruption and influence in transition.” (2000)
9. Kitschelt, Herbert. „Post-communist party systems: competition, representation, and inter-party cooperation”. Cambridge University Press, 1999